

**TÜRKMEN DİLİNİN TERMINOLOJİK PROBLEMLERİ
ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR: M. GELDİYEV ÖRNEĞİ (1889-1931)***

**RESEARCHES ON THE TERMINOLOGICAL PROBLEMS
OF TURKMEN LANGUAGE: THE M. GELDİYEV (1889-1931)
EXAMPLE**

**Исследование проблем терминологии туркменского
языка: на примере М. Гельдыева (1889-1931)**

*Tahir AŞIROV***

Özet

Türkmen dilinin terminolojik problemleri XX. yüzyılın ilk yarımında önemli konuların biri olarak ortaya çıkmaktadır. “Türkmenistan” gazetesinde kavram konusunda tartışmalı makaleler yazılıp, ayrı ayrı öneriler ortaya atılmıştır. 1925 yılında “Dilimizi düzedäýsek ýahşy bolar idi” (Dilimizi düzenleseک iyi olurdu) diye makale “Yazıcı” takma ismiyle yazar tarafından yayınlanmaktadır. Bu makalede, Türkmen dilini düzenlemek (temizlemek) hakkında açıklama yapılmaktadır. Bu makaleye cevap olarak “Okuyucu” takma adla bir yazar “Gaş düzedip, göz çykarmak” (Kaş yaparken göz çıkarmak) isimli yazı yazmıştır. Bu makalede önerilerin gerçekliliği irdelenmektedir. Yazar, “Yazıcı”nın 46 satırlık makalede 109 Türk, 39 Arap – Fars kelimelerini getirdiğini vurgulayarak makalenin 30% Arap – Fars kelimeleri olduğunu belirtmektedir. Gazetenin 71 sayısında Abdulla isimli yazar “Bizde dil meselesi” adlı makalesinde Yazıcı’nın çalışmasını temelden ele almaktadır. Bu konuda birkaç soru ortaya atarak cevap vermeye çalışmaktadır. Bu tartışma, Y. Nasırlı “Dil meselesindeki düşünişimiz” (Dil konusundaki düşünişümü) isimli makale ile katılmaktadır. Bu yazıda Yazıcı, Okuyucu ve Abdulla’nın makaleleri geniş ve tafsilatlı irdelemektedir. Bu tartışmalara aktif bir şekilde katılan yazarların biri de M. Geldiyev olmuştur. O, gazetenin 74 sayısında “Türkmenistan” gazetesinin dili yani bizde adalga (ıstılah) meselesi” (“Türkmenistan” gazetesinin dili veya bizde kavram (ıstılah) konusu) adlı makalesi ile tartışmaya katılmaktadır. Yazıcı, Okuyucu ve Abdulla ve Y. Nasırlı’nın makalelerini irdelemek ile birlikte, üç ayrı öneri de ileri sürmekte ve bu önerilerini yazısında temellendirmeye çalışmaktadır. Bu makale Türkmen dilinin kavramları konusunda temel incelemelerin esası koymuştur. Bundan sonra “Türkmenistan” gazetesi “H” adı altında yazarın kaleme aldığı (Son Cevap) adlı makalesi yayımlanmış ve sayının sonunda konunun kapandığı açıklanmıştır. Bu makaleleri Türkmen Türkçesinde kavram konusunu ortaya koyan ilk çalışmalar olarak değerlendirmek mümkündür.

* "Bu çalışma, 05.10.2018 tarihinde Moskova Devlet Üniversitesi tarafından düzenlenen “XXVI. Международной научной конференции “Дмитриевские чтения” / XXVI. Uluslararası Bilimsel Konferansı “Dmitriev Okumaları” sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir."

** Dr. Öğretim Üyesi Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Öğretim Üyesi, tahirashirov@gmail.com

Tahir Aşirov

Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931) // Исследование Проблем Терминологии Туркменского Языка: На Примере М. Гельдыева (1889-1931)

Anahtar Kelimeler: Türkmen Dili, Geldiyev, Kavram, Tartışma.

Abstract

Terminological problems of Turkmen language emerges as one of the important issues of the first half of 20th century. Controversial articles were written and different recommendations were made about notion on "Turkmenistan" newspaper. In 1925 the book "It would be better if we arranged our language" was published by an author who's pseudonym was "The Writer". In this article, explanations about the arrangement (clarification) of the turkmen language was made. In response to this article, an author with a pseudonym of "The Reader", wrote an article named "The cure is worse than the ill". In this article, the realities of suggestions are examined. Emphasizing that there are 109 turkish, 39 arabic-persian words in the 46 line article, the author indicates that 30% of the article consists of arabic-persian. In the 71st issue of the newspaper, a writer named Abdulla embraces the the work of "The Writer" from the basis, in his article called "Our language issue". In the article, he tries to answer the questions that he puts forward on this issue. Y. Nasırlı joins the discussion with his article named "Our thought in the language topic". In this article, the author broadly and deeply examines The Writer's, The Reader's and Abdulla's articles'. Another author who actively joins these discussions is M. Geldiyev. He joins the discussion with his article in 74th issue of the newspaper named "The language of Turkmenistan's newspaper or the issue of notion". With examining the articles of The Writer, The Reader, Abdulla, and Y. Nasırlı, he also brought forward three half suggestions and tried to ground those. This article reveals the basics of notion in the Turkmen language. After this, the Turkmenistan newspaper publishes an article named " The last answer " and at the end of this issue he announces that this discussion has ended. In the contexts of these articles, it is possible to state that they are the first ones on the subject of notion

Keywords: Turkmen Language, Geldiyev, Term, Discussion

Аннотация

Вопросы терминологической лексики туркменского языка начали изучаться как один из важнейших проблем и начале XX века. В газете «Туркменистан» начали появляться статьи полемического характера по данной проблематике, в которых выдвигаются различные пожелания и рекомендации в 1925-году была опубликована статья “Dilimizi düzedäýsek ýahşy bolar idi” (“Было бы хорошо, если исправим свой язык”), которая была подписана прсевдонимом “Языджи” (Писатель). В статье заводится разговор о нормировнии и очистке туркменского языка. Как ответ этой статье опубликована статья “Gaş düzedip, göz çykarmak” (Исправив одно, испортить другое) которая подписана автором под псевдонимом “Окыджи” (Читатель). Автор подвергает скрупулезному анализу содержание статьи Языджи и подчеркивает, что в статье, объем которой всего 46 строк, использовано 109 слов турецкого и 39 арабско-персидского происхождения, т.е. 46% всех слов использованных в статье слов заимствования. В 71-ом номере газеты автор, названный Абдулла подробно анализирует статью Языджи в своей работе “Bizde dil meselesi” (“О нашей языковой проблеме”). Он выдвигает несколько вопросов, касающихся данной темы и ищет на них ответы. К этой полемике включается и Я.Насырлы своей статьёй “Dil meselesindäki düşünişimiz” (“Наше понимание языковой проблемы”). В своей статье он подвергает широкому и скрупулезному анализу статьи Языджи, окыджи и Абдуллы. Одним из

активных участников этой полемики являлся М.Гельдиев. в №74 газеты он выступил статьёй “Türkmenistan” gazetiniň dili yaki bizde adalga (istilah) meselesi” (Язык газеты “Туркменистан”, или вопросы терминологии). Вместе с анализом статьёй Языджи, Окыджи и Абдуллы он выдвигает три предложения и пытается обосновать их. Статья явилась прочным фундаментом для дальнейших глубоких исследований вопросов исследования терминологии туркменского языка. После этого газета публикует статью “Soň gaýtary” (Последний ответ), подписанный псевдонимом “Н” (“X”) и объявляет, что обсуждение данного вопроса завершено. Данный цикл статей можно назвать первым серьёзным исследованием в области терминологии туркменского языка.

Ключевые слова: Туркменский язык, Гельдиев, Термин, Обсуждение

GİRİŞ

XX. yüzyılın ilk yarısı Türkmenistan’da toplumsal ve kültürel sorunların yaşandığı ve tartışıldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemdeki tartışmaların merkezinde Türkmen kültürünün en önemli ve başlıca sorunlarından birini oluşturan “dil” vardır. Bu konuda kaleme alınan yazılarda ve yayınlarda ilginç düşünce, görüş ve önerilere rastlamak mümkündür. Türkmen dili üzerinde yapılmış olan araştırmalardan, değişik yerlerde yayımlanmış yazılardan bu hususta bilgi edinme imkânı vermektedir. Bu süreçte dönemin düşünürleri tarafından mezkûr konulardan hareketle değişik alanlarda tartışılmıştır. Bu tartışmalara katılan yazarlardan biri de dilci âlim Muhammed Geldiyev (1889-1931) olmuştur [Geldiyev,1931; Taçmıradov, 1974, s. 56-64]. Ayrıca Geldiyev, Türkmenistan adına 1926 yılında Bakü’de gerçekleşen Türkoloji kurultayına katılanlardan da biridir [Perviy Vsesoyuzniy Tyurkologičeskiy syezd, 2011, s. 542]. Onun yapıtları ve dönemin tartışma konularına açıklama (kavram) bağlamında kaleme aldığı yazıları ayrı bir önem arz etmektedir. Durdiyev Hezretgulu “Yigirminci yıllarda Türkmen Dil Biliminin ösüşi” adlı kandidate tezinde Geldiyev’in Türkmen dil bilimindeki değerini şöyle açıklamaktadır: “Arap grafiğindeki elifbanın reforma edilmesi M. Geldiyev’in adı ve işi ile bağlıdır.” [Durdiyev, 1995, s. 6]. Geldiyev’in Türkmen kavram (adalga) konusunda, 1926 yılında yayınladığı “Divanları yerleştirmek hem adalga meselesi mi yaki yeke adalga meselesi mi” isimli makalesi [Geldiyev, 1926] ve başka yazıları da bulunmaktadır [Taçmıradov, 1974, s. 61]. Ancak bu yazımızda, düşünürün “Şimdi uzun sözümüzün kıyası bu: Kavram (Adalga) meselesinde bir bakımdan dilimize faydalı, ikinci bakımdan Türklüğünü tutalı, bununla bir başka dillerin tesirleri altına girmeyeli desek, bu günden başlayıp, kesin bir şekilde hiçbir fark koymadan komşu Türk karındaşlarımızda yabancı diller ile karışmadık saf Türk sözlerin: Çağatay – Uygur dilleri gibi eski Türk sözlerin alaylı, aramıza girip, çok sağlam yer eden Arap – Fars sözlerinden de kaçmayı” diye ifadelerinin yer aldığı “Türkmenistan” gazetiniň dili yaki bizde adalga (ıstilah) meselesi” (Türkmenistan gazetesinin dili veya bizde kavram (ıstilah)

Tahir Aşirov

Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931) // Исследование Проблем Терминологии Туркменского Языка: На Примере М. Гельдыева (1889-1931)

konusu) adıyla 1925 senesinde yayınladığı makalesi bağlamındaki görüşleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Geldiyev'in "Türkmenistan Gazetesinin Dili Veya Bizde Kavram (İstilah) Konusu" isimli makaleyi, "Türkmenistan" gazetesinde, 1925 yılında "Yazıcı" adlı bir yazar tarafından yayınlan yazı ile başlayan tartışma dizisini bağlamında kaleme almıştır. Yazıcı'nın yazısıyla başlayan tartışma dizisi, Türkmen dilinin terminolojik problemlerinin, XX. yüzyılın ilk yarımında önemli konuların bir olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda "Türkmenistan" gazetesinde kavram konusunda tartışmalı makaleler yazılıp, ayrı ayrı öneriler ortaya atılmıştır.

A. Yazıcı'nın dil hakkındaki görüşü

Yazıcı, "Dilimizi düzenlesek iyi olurdu" (ديل مزی دوزه دایساق یاحشی بولور) (یدی) isimle 1925 yılında "Türkmenistan" gazetesinde, Türkmenistan'da basılan yayınlardaki Türkmen dili üzere eleştirel bir yazı kaleme almıştır. Bu makalede yazar, yayınlarda Türkmen dilini düzenlemenin (temizlemenin) gerekliliğini vurgulamakta ve ilk olarak "Türkmenistan" gazetesinin Türkmenleştirmek konusuna değinmektedir. Ayrıca Türkmenistan Cumhuriyetinin işçilerinin her birinin anlaması için basının Türkmence olması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda da Arapça – Farsça sözlerinin Türkmenceleştirmek gerekliliği belirtilmiş ve "Gazetenin neresinde Arapça - Farsça sözleri yok" diye sorularak yönetime bu konuya el atmasını istenmiştir [Yazıcı, 1925].

B. Okuyucu'nun dil hakkındaki görüşü

Yazıcı'nın bu yazısı üzerine "Okuyucu" adlı bir yazar, "Kaş yaparken göz çıkarmak" (غاش دوزه تب گوز جقارماق) deyimini isim yaparak bunun üzerine bir eleştiri makale kaleme almıştır. Okuyucu yazısında, Yazıcı'nın makalesindeki savların güncelliğini ve gerçekliği irdelenmektedir. Bu bağlamda yazar, "Yazıcı"nın 46 satırlık makalede 109 Türkçe, 39 Arapça – Farsça kelimelerini getirdiğini vurgulayarak makalenin 30% Arapça – Farsça kelimeleri olduğunu belirtmektedir. Okuyucu, Yazıcı'nın iddialarını Tatarların arasında meşhur olan bir anlatıyla açıklamaktadır. Molla mescitlerde Rusça konuşulmazsa iyi olur sorusuna "но что-же можно" diyerek Rusça cevap vermesini örnek getirmektedir. Kısacası Türkmenleştirmek isterken Arapça – Farsça kelimelerinden kurtulamadığını anlatmak istemektedir. Bu bağlamda Okuyucu, yazarın makalede iddia ettiği savlarının güncelliği olmakla beraber gerçekliğe sorgulamaya çalışmaktadır [Okuyucu, 1925].

C. Abdulla'nın dil hakkındaki görüşü

Gazetenin 71 sayısında Abdulla isimli yazar, Yazıcı'nın çalışmasını temelinde, "Bizde dil meselesi" (بزده دل مه سه له سی) adlı bir yazı ele

almaktadır. Bu konuda birkaç soru ortaya atarak cevap vermeye çalışmaktadır. Abdulla ilk olarak “dili düzetme” ifadesinin ne anlamada olduğunu sorgulamaktadır. Bu bağlamda gazetede hatalar, gazetede çalışanların yanlışlıkları olarak ifade etmektedir. Zaten yazıda da, gazetenin hataları değil, Arapça – Farsça kelimelerin Türkmen dilinden çıkarmak konusu ortaya atıldığını belirtmekte ve bunun da genel olarak bir yanlışlığı olduğu açıklamaktadır. Buna rağmen dilde ilerlemenin ise gerekli olduğunu ayrıca vurgulamakta ve Türkmen dilinde olmayan kelimeleri yüksek medeniyete sahip dillerden almanın gerekliliğini ifade etmektedir. Birçok şey var, onların bizde ismi yok, “kendi olmayan şeyin adı da olmaz” diyerek konuyu izah etmektedir. Başka dilden almadan dilimiz düzeltilmesinin zor olduğu üzerinde durmaktadır. Bunun üzerine hangi dilde aldığına faydalı olacağı sorusunu yöneltmekte ve ilk olarak Rusçadan alınmasını önerildiğini açıklamaktadır. Ancak bazılarının Azeri ve Osmanlı’nın kabul eden Arapça – Farsça kelimeleri almanın taraftarı olduğunu ifade etmektedir. Rusçadan alınmasının isteyenlerin kendi faydaları ve geleceği göz önünde bulundurarak söylediklerinin altını çizmektedir. Burada tekrar sadece Türkmen dili olarak ilerleme imkânının olmadığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte Azeri ve Osmanlı şivelerinin de, Türkmenceden farklı olmadığını ifade etmekte ve onların da kendi şivelerinde olmayan kelimeleri Arap ve Fars dillerinden aldıklarını ifade etmektedir. Türkmenlerin de aynı şeyi yapması gerekliliğini belirtmektedir. Böyle yapıldığında ise, onların kitaplarından ve medeniyetlerinden faydalanıp bilineceği üzerinde durulmaktadır. Rusça veya başka bir dilden almaya gerekliliği özellikle belirtmektedir. Ancak Arap ve Fars dillerinden almanın daha iyi olacağını ifade etmektedir [Abdulla, 1925].

D. Y. Nasırlı’nın dil hakkındaki görüşü

Dil düzeltme ile başlayıp kavram konusuna geçen bu tartışmaya, Yakup Nasırlı (1889-1958) “Dil konusundaki düşüncümüz” (دل مه سه مه سنده کی) (دوشنشمز) isimli makale ile katılmaktadır. Bu yazıda, Yazıcı, Okuyucu ve Abdulla’nın makaleleri geniş ve tafsilatlı irdelemektedir. Nasırlı ilk olarak yukarıda adı geçen üç makalenin içinde doğru savların olduğu gibi yanlışlıklarında olduğunu yazının başında belirtmektedir. Kavram konusuna ayrı bir önem vermekte, kavram kelimesini “termin” (ته رمه ن / термин) kelimesiyle ifade etmekte ve “ayratin (özel) sözler” olarak açıklamaktadır [Nasırlı, 1925]. Bunun üzerine Nasırlı makalesinde, Türkmen dilini düzeltmek isteyenlere şöyle sormaktadır:

“Dil düzetmek isteyen yoldaşlardan bazı şarkçılık veya provintsializm (провинциализм) ruhunda, dilimize yeni girecek sözleri gerçek Türk dilinde aktarılamayanını Arapça ve Farsçadan bulmak Rus diline yakınlaşmamak ve

Tahir Aşirov

Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931) // Исследование Проблем Терминологии Туркменского Языка: На Примере М. Гельдыева (1889-1931)

dilimizi yeke kendi başına koymak isliyorlar, bu mümkün mü?” [Nasırlı, 1925].

Nasırlı'nın konuya yaklaşımı değişik olmakla birlikte dikkat çekicidir. Çünkü Nasırlı dilde etkileşimin olmasının doğal olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte özgünlüğünde olacağını açıkça belirtmektedir. Nitekim şiir, hikâye saf Türkmence olabileceğini belirtmektedir. Ancak sosyal, siyasi ve fen konularında kavramların etkileşiminin, daha kesin bir ifade ile Türkmenenin ona muhtaç olduğunu açıklamaktadır [Nasırlı, 1925].

Yazar makalede, Abdulla'nın bu konudaki düşüncelerinin yanlıgı olduğunu beyan etmektedir. Türkmen diline daha önce girmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerinin muhafaza edilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Ancak kendi dönemin gerekli olan kavramların ise, yüksek medeniyete sahip olan milletlerden almanın önemini vurgulamaktadır. Şarkçılık, provintsializm ve Müslümanlık duygularıyla bu konuda hareket edilmemesi gerekliliğini şöyle belirtmektedir:

“Biz, provintsializm (провинциализм), şarkçılık ve İslam – Müslümanlık duyguları ile değil, yeke medeniyet gözü ile işe yakınlaşıp dilime medeni sözler artıracamız” [Nasırlı, 1925].

Nasırlı makalede konuya duygusal değil de, gerçekçi yaklaşılmasının önemini açıklamakta, bu yapıldığında bazı sözlerin (Arapça, Farsça, Rusça) halk tarafından bilinmeyeceğini ifade etmekte ve bunun öğretilmesinin gerekliliğinden şöyle bahsetmektedir:

“Dilimize artıracak sözler (halkımız medeniyete yeni gireni için) isle Arapça ve Farsça olsun, isle Rusça olsun toplumumuza yabancı söz olup görünecektir. Ve böyle sözleri onlara öğretmek lazım olacaktır” [Nasırlı, 1925].

Bu bağlamda uluslararası olarak ifade edilen kavramların alınmasının ise üzerinde ayrıca durmakta ve şöyle açıklama yapmaktadır:

“Biz bu gün Arapça ve Farsça almadığımız gibi Rusçadan da almayacağız. Çünkü Rusların kendisinde alınacak söz yok. Rusların ana dili bizimkilerden zengin değildir. Ancak Rus dili medeniyetleşmeye yüz çevirdiği (yöneldiği), özellikle de büyük ilerlemeler olduğu için ona uluslararası kavramlar çok girip, inkılap ve edebiyat dünyasında zengin bir dil olmuştur. Bundan dolayı biz de Rusların aldığı yerden alacağız. Bu sözleri de halkımız hızlı anlar” [Nasırlı, 1925].

Nasırlı'nın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Türkmen dilini ilerletmek ve zenginleştirmek isteniyorsa, uluslararası sözlerin alınmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Bunun üzerine uluslararası sözlerin nereden alınması gerekliliği söz konusu olmuştur. Çünkü ona göre, Ruslar da uluslararası kavramları, sözleri alarak dillerini ilerlettiler. Bundan dolayı

Türkmenlerinde böyle yapmasının gerekli olduğunu açıklamakta ve Rusların aldığı yerden alınmasının gerekliliğini belirtmektedir. Burada Nasırlı'nın üzerinde durduğu konu aslında çok önemlidir. O da uluslararası kavramların Batı'dan alınması üzerinde durmaktadır. Çünkü uluslararası kavramların Batı'dan alınması XX. yüzyılda genel olarak doğal bir durumdur. Nasırlı konusu şöyle toparlamaktadır:

“İşte Abdulla ve Yazıcı yoldaş, bizim dil meselesinde tutan yolumuz, bizim Arapça ve Farsça kabul etmememiz Rus dilini bilenimiz için değil, geleceği gördüğümüzden, dilimize yeni girecek sözleri medeni milletlerden alıyoruz ve dilimize girip kalmış olan Arapça ve Farsça sözlerin hürmet ile tutuyoruz. Bu yerde şahsi bir çıkar yok, yeke halkın ve genç nesillerin gelecekteki hallerin göz önünde tutuyoruz” [Nasırlı, 1925].

E. M. Geldiyev'in dil veya kavram hakkındaki görüşü

Bu tartışmalara aktiflik ile katılı sağlayan yazarların biri de Türkmen dilçi âlimi Muhammed Geldiyev olmuştur. O gazetenin 74 sayısında “Türkmenistan gazetesinin dili veya bizde kavram (ıstılah) konusu” (تورکمه) (نستان غازياتينک ديل ياکي بزده ادالغا (استيلاح) مه سه له سي) adlı makalesi ile tartışma katılmaktadır. Geldiyev, Yazıcı, Okuyucu ve Abdulla ve Y. Nasırlı'nın makalelerini ayrı ayrı irdelemektedir. Makalede, bunların her birinin olumlu ve olumsuz yönlerini belirlemeye çalışılmaktadır. İlk olarak bu dönemde Türkmen dilinin üzerinde tartışmaların yapıldığını ifade etmektedir. Ancak Türkmen dili üzerinde yapılan tartışmalarda, konunun uzamanı olmayanlarında yer aldığını veya özellikle tartışmaya sebebiyet verdiğini tespit etmektedir. Ancak şunu da eklemeyi unutmamaktadır: “Türkmen geçce bara düzeler”. Bu konuda ciddi bir yazının olmadığını ilk olarak ifade etmektedir. Kendi makalesinin de iki eksende olacağını beyan eder. Bunlardan birincisi Türkmenistan gazetesinin dili üzerine, ikincisinin ise “adalga” (terim) olarak ifade ettiği kavram konudur [Geldiyev 1925].

Türkmenistan gazetesindeki hataların temelinde yatan nedenlerinden birinin “imla” olarak belirtmekte ve bunun sebebini ise yazım kurallarının olmamasına dayandığını açıklamaktadır. Bununla birlikte yabancı sözlerin kullanılması gösterilmektedir. Ayrıca “Sarf ve Nahv” olarak ifade ettiği dilbilgisi hakkında söz açmanın dahi gerekli olmadığını belirlemektedir. Bundan başka da önemli bir şeye de vurgu yapmaktadır ki, o ise o dönemdeki yayınlanan Türkmenistan gazetesinde Arapça – Farsça sözlerinin az olduğu yönündeki açıklamasıdır [Geldiyev 1925].

Aynı şekilde Geldiyev, söz konusu yazarların bu konudaki görüşlerine yer vermektedir. Abdulla'nın Arapça – Farsça kelimeleri ve Y. Nasırlı'nın Latin / Avrupa'dan sözleri alınmasının gerekli olduğundaki görüşlerinin

Tahir Aşirov

Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931) // Исследование Проблем Терминологии Туркменского Языка: На Примере М. Гельдыева (1889-1931)

temelsiz olduğunu ifade etmekte ve ikisine de karşı olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Şimdi adalga (ıstılah) meselesine geçsek, bu doğruda biz yoldaş Abdilla'nın kendimizde olmayan sözler yerine doğrudan Arapça ve Farsça kavramına; yoldaş Nasırlı'nın birden Avrupa (ya ki Latin) kavramına geçmelerine ikisine de karşıyız” [Geldiyev 1925].

Bu konuda, diğer Türki halklarda bu sorunun aydınlaştığını belirtmektedir. Bu konuda üç ayrı öneri ileri sürmekte ve bu önerilerini yazısında temellendirmeye çalışmaktadır: 1. Kendi dilimizde olmayan sözleri Kazak, Özbek ... dillerinden almak. Bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

“O ise, kendi dilimizde bir şeyin adı olmadık durumda, ilk olarak Kazak, Özbek, Tatar, Azerbaycan... gibi akrabalarımıza varıp, onların dillerinde yabancı söz olmadık saf Türk sözlerin almaktır” [Geldiyev 1925].

2. Çağatay, Uygur'dan almak. Bu konu metinde şöyle ifade edilmektedir:

“İkinci sırayı – onlarda bulunmasa Çağatay, Uygur dilleri gibi eski Türk sözlerine vermektir. Yani onlardan almaktır” [Geldiyev 1925].

3. Arap – Fars ve Avrupa dillerinden almak. Bu konuda tartışılması gerekli olduğunu yönde açıklamak yapmakta ve öyle izah etmektedir:

“Üçüncü sırayı da Arapça – Farsça ya ki Avrupa dillerinden sözler almak meselesi gelip çıkıyor” [Geldiyev 1925].

Yakup Nasırlı'nın üçüncü görüşü benimsediği ve onunla hemfikir olduğunu şöyle beyan etmektedir:

“Bu üçüncü sayıda yoldaş Nasırlı'nın fikrine biz temelli katılıyoruz. Yani adalga (ıstılah) almak meselesinde üçüncü sayıyı sonraki asır medeniyetinin sahibi olan Avrupa dillerine veriyoruz; bundan almayı makul görüyoruz. Bu fikir sadece benim, ya ki Nasırlı yoldaşım fikri değildir. Belki başka Türk akrabalarımızın fikirleri de böyledir. Uygulamada yaptıkları da böyledir” [Geldiyev 1925].

Uluslararası kavramları, Avrupa'dan almak düşüncesi, kendinin ve Nasırlı'nın benimsediği görüş olmakla birlikte Türki halklarında fikrinin de aynı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte dar görüşlü olanlarında bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim Arapça ve Farsça taraftarları veya Avrupa yanlıları bulunmaktadır. Arapça ve Farsça kelimelerini almayı teklif edenlerin, Türkî – Çağatay'ı bilmeyen, tembel yazıcılar diye eleştirmektedir. Bu da konuya ayrı bir bakış açısı getirmektedir.

“Şimdi uzun sözümüzün kısası bu: Kavram (Adalga) meselesinde bir bakımdan dilimize faydalı, ikinci bakımdan Türklüğünü tutalı, bununla bir

başka dillerin tesirleri altına girmeyeli desek, bu günden başlayıp, kesin bir şekilde hiçbir fark koymadan komşu Türk karındaşlarımızda yabancı diller ile karışmadık saf Türk sözlerin: Çağatay – Uygur dilleri gibi eski Türk sözlerin alaylı, aramıza girip, çok sağlam yer eden Arapça – Farsça sözlerinden de kaçmalı. Sonraki asır medeniyetinin sahibi hem gelecekteki bizim medeniyetimizin temeli olacak Avrupa sözlerin de almalıyız” [Geldiyev 1925].

Aynı şekilde Türkmen dili açısından önemli bir konu olduğunu belirtmektedir. Çünkü Türklüğün canlı tutmalı, saf Türk sözlerini, eski Türk sözlerini almalı, bizim dilimizde yerleşmiş olan Arapça – Farsça kelimelerinde tutmalı diye ifade etmektedir. Bunu yapıldığında da belli bir metot üzere yavaş yavaş ve titizlik ile yapılmasının gerekliliği hakkında vurgulayarak yazısını tamamlamaktadır [Geldiyev 1925]. Geldiyev’in bu makalesi, Türkmen dilinin kavramları konusunda temel incelemelerin esası koymuş olduğu söylenebilir.

E. “H”nin dil hakkındaki görüşü veya redaktörün Geldiyev’e Cevabı

Bundan sonra “Türkmenistan” gazetesi “H” adı altında bir yazarın kaleme alan “Son cevap” (سوك قايتار غى) adlı makalesini yayınlanmakta ve bu sayının sonunda redaktör tarafından konunun kapandığını açıklanmaktadır [H 1925]. “H” kısaltma isimli yazar tarafından Geldiyev başta olmak üzere tüm yazılara cevap olarak kaleme alındığını ve alaylı bir şekilde konunun açılmasının altında yatan sebebi şöyle izah etmektedir:

“Gazetemizin 51. sayısında “Yazıcı” yoldaş tarafından açılan “dil” meselesi çok çizilip gitti. Bu doğruda uzun makaleler yazıldı. Meselenin ortaya atıldığından aranan gaye ve kimlerin kurcalaması ile yazıldığı da bilindi” [H 1925].

“Son cevap” yazısının yazarı “H” tarafından Türkmen dili üzerinde yazılan tartışmalı makaleler başlamasının sebebini de bir yerlere bağlamaya çalışması, yazıda ayrı bir niteliğinin olduğunu da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Geldiyev’e cevap verilerek konunun tamamen kapanacağını şöyle ifade etmektedir:

“Buna ilk olarak cevabı verildiği için Geldiyev yurttaşın en son yazan makalesi hakkında fikrimizi bildirip meseleni tamamlayacağız” [H 1925].

İlk olarak yazının tartışmaya başladığında kavramsal sorun olmadığını, aksine “sözlerin ve isimlerin Türkmence mi veya başka bil dilde yazılması mı hakkında” olduğu belirtilmekte ve konuyu şöyle özetlemektedir:

Tahir Aşirov

Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931) // Исследование Проблем Терминологии Туркменского Языка: На Примере М. Гельдыева (1889-1931)

“Sosyalizm, proleter, respublika... gibi sözler olduğu gibi mi veya eski Türklerden veya Arap – Farslardan almalı mı diye söz ortaya konulmuştur. Bizim dediğimiz – halk hayatında – halk arasında işlenen sözler üstünde değildir” [H 1925].

Bu konuda eleştirilerin odağındaki Geldiyev bağlamında dönemin düşünce yapısını açıklamaktadır. Nitekim Geldiyev’in konuyu nasıl buraya taşıdığını şöyle beyan etmektedir:

“Yoldaş Geldiyev düşünenden mi? düşünmediğinden mi? veya kendinde olan şimdiki devre kötü düşüncesinden mi, bu sözleri ilki defada Türkler ve Eski Türk dili arasından almalı teklif ediyor” [H 1925].

Yazar, Geldiyev’in bu teklifinin tamamen geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Çünkü onlarda sosyalizm kuruluşu, teknik ve medeniyet olmadığından dolayı bununla ilgili sözlerin ve kavramlarında olmayacağını ifade etmektedir. Bunun Tatarlar ve diğer Türkler de bulamadıklarından dolayı aynısını yazmaya başladıklarını ve başka bir yolunda olmadığını belirtmektedir. Sosyalizm kurulduğu dönemde dar milliyetçilik uzaklaştığını ve yeni sözlerle kullanıldığını belirtilmektedir. Ayrıca söz oluşturmak ve yaşamak ile iş sonlanmayacağını iddia etmektedir. Eğer böyle yapıldığında da onu da halka öğretmek gereklidir. Bundan dolayı yazara göre, Arapların, Farsların, Uygur ve Çağatayların dilinden yasayıp alınacak sözün hiçbir faydası yoktur [H 1925].

İmla meselesi, Türkmen dili açısından önemli bir konu olduğunu belirtmektedir. Eğer bu konuda bir sorun varsa o da, Geldiyev gibilerin bağımsız imlaları sebepli ortaya çıktığını ifade etmektedir. Okullarda tek bir imla olmaması da bunun asıl nedenlerinden biri olarak açıklanmaktadır. Bununda Geldiyev, Garahanov ve Böriyev’in bağımsız imlaları sebep olduğunu belirtmektedir. Lenin dediği gibi gazeteyi halkın anlayacağı dilde yazmaya can ettiklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda gazetede “enternasyonal” kelimesi yerine “ulus arası”, “proletere” yerine “yoksul” ve diğer sözleri alınmayacağını, aldığı da anlam kargaşası olacağını belirtmektedir. Bu eleştiriler Türkmenistan gazetesine yönelik olduğu altını çizmekle yazısını toparlamaktadır [H 1925].

1925 yılında Türkmenistan gazetesinde Türkmen dili üzerinde yazılan yazıların tamamlandığını, “İdare eden” (ایدار ادان) yazıyla makalenin altında şöyle yazılmıştır: “Bu konuda söz tamamlandı diye düşünüyoruz ve bundan böyle gelen makaleler yayınlanmayacaktır” [H 1925]. Böylece Türkmenistan’da ilk Türkmen dili veya Türkmen dilinin terminolojik problemleri üzerinde açılan tartışmalardan biri de tamamlanmış oldu. Ancak Muhammet Geldiyev bu konudaki düşüncelerini yazıları ve bildirimleriyle açıklamaya devam etti. Nitekim Geldiyev’in arı Türkçeleşme yolundaki ifadeleri, 1926 Bakü Türkoloji kurultayının metninde de şöyle yer

almaktadır: “Burada yoldaş Geldiyev bunların tamamının Arap – Fars anlamında olduğunu ve “cereyan” kelimesinin “akın” sözlü ile değiştirilebileceğini söylüyor.” [Perviy Vsesoyuzniy Tyurkologičeskiy syezd, 2011, s. 432].

SONUÇ

Sovyet Türkmenistan’ın kurulmasından bir yıl sonra 1925 yılında Türkmenistan gazetesinde, Türkmen dili üzerine araştırmanın önemi bağlamında bir sorun üzerine yazılı olarak karşılıklı savunma diye tarif edilen tartışma eksenli yazı dizi yer almıştır. Bu yazılar, Sovyetler Birliği’nde Türkmen dili üzerinde, özellikle de kavramsal bağlamda yapılan ilk çalışmalar olarak ifade etmek mümkündür. Bu açıdan da Türkmen dilinin terminolojik problemleri üzerine yazılan yazıların hem içerik hem de konuyu ele alış bakımından kendine özgü bir öneme sahip olduğu görülebilir. Nitekim geçmiş yıllardan beri Türkmenceleştirme üzerine değişik öneriler ortaya atılmıştır. O önerilerden en dikkat çeken ve konuyu toparlayıcı ise Muhammet Geldiyev’in sorunu çözmek üzere öne sürdüğü görüşleri olmuştur. Geldiyev, güncel olarak kullanılan Türkî halkların veya eski Çağatay, Uygur dilinde kullanılan sözleri, Türkmen dilinde işlevsel hale getirme önerisi, anlamlılık ve özgünlük bakımından önemlidir. Ancak Geldiyev, Türkmen dilini saflaştırmak adına daha önce dile girmiş olan Arapça – Farsça kelimeleri de kullanılmaya devam edilmesinden yana olduğunu “Aramıza girip, çok sağlam yer eden Arapça – Farsça sözlerinden de kaçmayalı (kaçmamalıyız)” şeklinde ayrıca belirtmektedir. Bununla birlikte Geldiyev’in Türkmen dilini geliştirme yönündeki son önerisi ise, yeni kelimelerin alınması konusudur. Geldiyev, bu konuda gelişmiş kültürün ürünü olan sözlerin alınmasında yana olduğu “Gelecekteki bizim medeniyetimizin temeli olacak Avrupa [uluslararası] sözlerini de almalıyız” şeklinde ifade etmektedir. Geldiyev, yeni kelimeleri nereden almalı konusundaki açıklamasını ise daha sonraki bir yazısında şöyle açıklamaktadır: “Мы считаем, что наш бедный язык должен пополняться международными словами преимущественно из русского языка, вследствие близости русской культуры” (Zayıf dilimizin, Rus kültürünün yakınlığı nedeniyle ağırlıklı olarak Rus dilinden uluslararası kelimelerle ikmal edilmesi gerektiğine inanıyoruz.) [Geldiyev 1929]. Geldiyev’in bu düşüncesi, uluslararası kavramları, Türkçenin Fransızca telaffuzu (karakter) esas alması gibi, Türkmencenin de Rusça söyleyişiyle (harakter) tamamlamasıdır. Son olarak bu eleştirel yazıları Türkmen dilinin terminoloji konusunu orta atan ilk çalışmalar diye ifade etmek mümkündür. Muhammet Geliyev, Türkmen dili üzerinde çalışan en önemli dilcilerden biridir. Düşüncelerini, 1926 Bakü Türkoloji kurultayından önce dile getirmiş olması da ona ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Tahir Aşirov

Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931) // Исследование Проблем Терминологии Туркменского Языка: На Примере М. Гельдыева (1889-1931)

XX. yüzyılın Türkmen edebiyatının kurucularından biri olarak kabul edilen Berdi Kerbabayev, “Muhammet Geldiyev’e” isimli şiirinde, değerinden şöyle bahsetmektedir (Muhıyev -Kürenov, 1988, s. 36):

Dili kada salyp duran, eý dilçi,
Aramyzdan çykdyň, neneň dillenmen?
Dil derdiniň dermanydyň, eý tebip,
Elimden aldyrdym, niçik dillenmen?
Türkmen dilin kada salyp başlan sen,
Dil ugrunda on-on baş ýyl işlän sen.
Dil sapagyn ele alyp dynuwsyz,
Deşik, dilik ýerin çatyp, ýörmediň.
Göz kütelip, güýç-kuwwatiň gaçsa-da,
Janygyp işlediň, asla armadyň.
Bilsem-de men mundane ozal gadryňy,
Dilim dişläp, awynamsoň bilýärin.
Türkmenistan ülkesiniň dilçisi,
Hemişelik seni ýada salýaryn.
Dil tamynyň düýbün tutduň, eý ussat,
Şagirtleriň hökman bitir ol tamy.
Dört ýanyndan ganatlaryn galdyryp,
Dil düzseler, galmaz onuň bir kemi.
Şuralar ilinde ösdükçe ylym,
Ussadyny ýada saljakdyr dilim.

KAYNAKLAR

- Abdulla, (1925) Bizde dil meselesi. (بزرده دل مه سه له سى). Türkmenistan gazetesi, 71 (412).
- Durdiyev, H. (1995). Yigirminci yıllarda Türkmen Dil Biliminin ösüşü. (Avtoreferatı). Aşgabat.
- Geldiyev, (1925). “Türkmenistan” gazetiniň dili yaňy bizde adalga (istilah) meselesi” / تورکمه نستان غازياتينك ديل ياكى بزرده ادالغا (استيلاج) مه سه له سى / “Türkmenistan” gazetesinin dili yeni bizde kavram (istilah) konusu). Türkmenistan gazetesi, 74 (415).
- Geldiyev, M. (1926). “Divanları yerleştirmek hem adalga meselesimi yaki yeke adalga meselesi mi”. Türkmenistan gazetesi.
- Geldiyev, M. (1929). Туркменская искра.
- Geldiyev, M. (1931) Turkmenovedeıye / Туркменоведение / Türkmen araştırmalar dergisi. 1-2.
- H. (1925) Soň gaýtargy” (سوك قايتارغى / Son cevap). Türkmenistan gazetesi, 76 (417).
- Muhıyev, H. -Kürenov, S. (1988). Türkmen dilcileri. Aşgabat: Magarif.

- Nasırlı, (1925). Dil meselesindäki düşünişimiz. (دل مه سه مه سنده كى دوشنشمز / Dil konusundaki düşünişümüz). Türkmenistan gazetesi, 72 (413) 1925.
- Okuyucu, (1925). Gaş düzedip, göz çykarmak” (غاښ دوزه تب گوز جقارماق / Kaş yaparken göz çykarmak). Türkmenistan gazetesi, 57 (398).
- Pervıy Vsesoyuznyı Tyurkologiçeskiy syezd (26 Fevralya - 5 Marta 1926). (2011). Bakü: Nagıl Yevi.
- Taçmıradov, T. (1974). Bayrı Magarıfçı, Görnükli Dilçi”. Türkmenistan SSR İlimlar Akademiyasının Habarları: Cemiyetçilik İlimlerin Seriyası, Aşkat: 2, 56-64.
- Yazıcı, (1925). Dilimizi düzedäyseک ýahşy bolar idi. (ديلمزى دوزه دايىساق / Dilimizi düzenleseک iyi olurdu). Türkmenistan gazetesi, 51 (392).

Ek: M. Geldiyev’in vefatı üzerine Türkmen araştırmalar dergisinin yayınladığı resmi. (Turkmenovedeıye. 1931, №1-2.)

